

**ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅՈՒՆ ԻՔՆ
ԱՍՍԸԻՐԻ «ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ»**

Աբու Կասիմ Իբն Ասաքիրի (1105-1174 թթ.) «Դամասկոսի պատմությունը» միջնադարյան Դամասկոսի ուսումնասիրության համար բացառիկ նյութ է հանդիսանում, թե՛ քաղաքի ուսումնասիրման, թե՛ նրա շինությունների կառուցվածքի և տեղակայման, հաղիսագիտության և իսլամական պատմության ուսումնասիրման տեսանկյունից¹: Սակայն մենք դիտարկել ենք Դամասկոսի պատմությունը մեկ այլ տեսակետից. այն է՝ այս կամ այն ճարտարապետական շինություններ նկարագրելով որոշակի ազդեցություն ունենալ հասարակական մտքի վրա: Սույն կոնցեպտով հոդվածում կդիտարկվեն Իբն Ասաքիրի նկարագրած դամասկոսյան մզկիթները, բաղնիքներն ու գերեզմանները:

Տասներկուերորդ դարը, երբ ապրել և ստեղծագործել է Իբն Ասաքիրը, համարվում է իսլամական աշխարհի պատմության ամենակարևոր շրջաններից մեկը. խաչակիրները գրավել էին Սիրիայի ամբողջ ափամերձ տարածքը, Մելջուկյան տերությունը, որը նվաճել էր խալիֆայության մի շարք տարածքներ, բաժանված էր աթաբեկությունների, մինչդեռ խալիֆայի իշխանությունը ձևականորեն, բայց պահպանվում էր²: Այդպիսին էր քաղաքական իրավիճակը տարածաշրջանում, երբ 1147 թ.-ին հյուսիսային և կենտրոնական Սիրիայի կառավարիչ դարձավ Նուր ադ-Դին Ջանգին (1118-1174 թթ.): Կարճ ժամանակահատվածում նորանոր տարածքներ գրավելով՝ 1154 թ.-ին նա գրավեց Դամասկոսը՝ դարձնելով այն իր տերության կենտրոն³: Տեղեկություններ կան, որ Դամասկոսը դեռ չգրաված՝ Նուր ադ-Դինը իր համակիրների բանակն ուներ քաղաքում, իսկ գրավումից հետո նա իր հեղինակությունն ամրապնդելու համար սկսեց հենվել տեղի հոգևորական էլիտայի վրա⁴: Այդ ընտանիքներից էր Բանու Ասաքիրը և դրա ամենահայտնի ներկայացուցիչ, Նուր ադ-Դինի ընկեր՝ Աբու Կասիմ Իբն Ասաքիրը, որը իր պատմությունը գրել է հենց Նուր ադ-Դինի հրամանով: Նուր ադ-Դինի նպատակն էր ստեղծել սունի իսլամական տերություն, և ազատագրել խաչակիրների կողմից գրաված տարածքները:

Դիտարկենք Իբն Ասաքիրի նկարագրած հասարակական կառույցները Նուր ադ-Դինի պրոպագանդայի տեսանկյունից:

Նուր ադ-Դինի ժամանակաշրջանում մեծ նշանակություն էր տրվում մզկիթաշինությանը և դա առաջին հերթին ընկալվում էր որպես

մեծ ջիհադ⁵: Սակայն այն մաս փոքր ջիհադի մոդոլ և այն գովաբանող գործիք էր հանդիսանում: Մզկիթները իսլամի ուսումնասիրության կենտրոններ էին, ուր իսլամական աշխարհի բոլոր կողմերից ժամանած մուսուլմանները խորացնում էին իրենց գիտելիքները⁶: Կարևոր էին մասն մզկիթների վրա թողած արձանագրությունները, որոնք կրոնական ճարտարապետության միջոցով ջիհադի տարածման օրինակներ են⁷: Ժամանակակիցները հաճախ էին նշում Նուր ադ-Դինի կառուցած կամ վերանորոգած բազմաթիվ մզկիթների մասին՝ այն դիտարկելով որպես ջիհադ: Մզկիթաշինության մասին Իբն Ասաքիրը մի քանի հադիս է հաղորդում, օրինակ՝ *«Ով Աստծու համար սրբատեղի է կառուցում, մա իր համար տուն է կառուցում դրախտում»*⁸: Բացի այդ, Իբն Ասաքիրը հատուկ հատվածով ներկայացնում է Դամասկոսի պատերից ներս գտնվող մզկիթները՝ նկարագրելով դրանց մախ գտնվելու վայրը, ապա նշում իմամ և մուազզին ունի, թե՛ ոչ: Երբեմն տեղեկություն է տրվում գրադարանի, շատրվանի կամ ջրամատակարար համակարգի (قناة) առկայության մասին: Հաղորդվում է մասն մզկիթի ստեղծման մասին, ով է կառուցել, մախսկիմում դրա տեղում եկեղեցի եղել է, թե՛ ոչ: Այսպես քաղաքի պատերից ներս հաշվվում է երկու հարյուր երկու մզկիթ: Դամասկոսի պատերից դուրս գտնվող մզկիթները նկարագրելիս՝ Իբն Ասաքիրը առաջնորդվում է վերոնշյալ սկզբունքներով, պարզապես այս անգամ ավելացնում է, թե արդյոք մզկիթը գերեզմանոց ունի, թե ոչ: Քաղաքի պատերից դուրս նկարագրում է հարյուր վաթսու մզկիթ: Այսպիսով, քաղաքի մզկիթների ընդհանուր թիվը չորս հարյուր ինն⁹: Իբն Ասաքիրը մզկիթների նկարագրություններից բացի շատ հաճախ հաղորդում է, որ սույն մզկիթը վերանորոգվել կամ կառուցվել է Նուր ադ-Դինի կողմից¹⁰: Վերը նշած կոնցեպտով դիտարկելիս, փաստորեն Իբն Ասաքիրը ևս մեկ անգամ նշում է Նուր ադ-Դինի մուջահիդ լինելու փաստը՝ ժամանակակից լեզվով ասած՝ պրոպագանդում էր Զանգի սուլթանի գաղափարներն ու գործունեությունը: Ասաքիրը մասն հաղորդում է, թե դրանցից որոնք մզկիթապատկան հողեր՝ վակֆ ունեն¹¹: Նրա նկարագրած մզկիթների մեծ մասը իրենց տրամադրության տակ վակֆ հողեր ունեին¹²: Պետք է նշել, որ, օրինակ պատմիչ Քամալ ադ-Դինի (1192-1262 թթ.) նկարագրմամբ Նուր ադ-Դինը մեծ հողատարածքներ էր շնորհում թե՛ մզկիթներին, թե՛ ասենք սուֆիական բնակավայրերին՝ խանականներին¹³: Նուր ադ-Դինի կողմից կրոնական խավին վակֆեր տրամադրելը այնքան մեծ չափերի էր հասել, որ մույնիսկ արքունիքում դժգոհության առիթ էր դարձել¹⁴: Ուստի, մզկիթների վակֆերը պարտադիր նշելը հնարավոր է մույնպես Նուր ադ-Դինի քաղաքականությունը մատնացույց անելու համար էր:

Իբն Ասափրի «Դամասկոսի պատմությունում» տեղ է գտել նաև խաչակիրների դեմ ուղղված քարոզչություն: Նրանց շատ սովորություններ առնվազն անհասկանալի և հաճախ անընդունելի էին մուսուլման բնակչության համար: Նուր ադ-Դիմի ժամանակակից պատմիչ Ուսամա Իբն Մունկիզը, որ անմիջապես շփման մեջ էր խաչակիրների հետ, նշում է, որ հանրային բաղնիքներ այցելելու սովորությունը խաչակիրները ձեռք էին բերում Մերձավոր Արևելքում հաստատվելուց հետո¹⁵: Իսկապես, մուսուլմանների պատկերացումները խաչակիրների առնվազն ոչ մաքուր լինելու մասին բավարար հիմքեր ունեին: Խնդիրը առավել պարզ պատկերացնելու համար պետք է հասկանալ, թե ինչ նշանակություն ուներ տարրական մաքրությունը մուսուլմանի համար: Այն երկրպագության ամենաառանցքային դրույթներից էր, առանց դրա երկրպագությունն անհիմն էր: Մարգարեի «Մաքրությունը հավատքի կեսն է» հաղիսը վեր է հանում մաքրության ու անբասիրության կարևորությունը իսլամում: Այսպես, մարմնի մաքրությունը մտքի մաքրության նախապայման է¹⁶: Վերադառնալով հարցին՝ հասկանալի է միջնադարյան մուսուլմանի բացասական վերաբերմունքը տարրական կանոնները չպահպանող խաչակիր քրիստոնյաների նկատմամբ: Իբն Ասափրը իր Դամասկոսի պատմության մեջ հանգամանորեն նկարագրում է Դամասկոսում գտնվող բաղնիքները, նրանց գտնվելու վայրը, երբեմն՝ թե ինչ վիճակում են դրանք¹⁷: Վայրը նկարագրելիս նա որպես ուղեցույց ներկայացնում էր բաղնիքների մոտակայքում գտնվող մզկիթներ, շուկաներ, հայտնի մարդկանց տներ, պարիսպներ¹⁸: Երբեմն Իբն Ասափրը նշում է, որ սույն բաղնիքը կառուցել է Արդար Արքան (Մալիք ուլ-Ադի)¹⁹, այսինքն Նուր ադ-Դիմը: Ընդհանուր առմամբ նա հիշատակում է քառասուն բաղնիք Դամասկոսում, հիսունյոթ՝ նրա շրջակայքում: Նա նաև նկարագրում է Դամասկոսի ջրամատակարար համակարգը, որը սպասիոնում էր մաքուր ջրի տեղափոխումը: Քաղաքի ջրամատակարար խողովակները հարավում հարյուր քսան ինն էին, հյուսիսում՝ տասնհինգը, արևմուտքում՝ տասնինը, քաղաքի սահմաններից դեպի հարավ՝ երեքը²⁰: Ընդհանուր թիվը փաստորեն կազմում է հարյուր վաթսուվեց ջրամատակարար խողովակ:

Դամասկոսի դերի և նշանակության բարձրացման համար անհրաժեշտ էր նաև դիմել այլ գաղափարախոսական միջոցների: Դրանից կարող էր հանդիսանալ Մուհամմադի զինակիցների, իսլամական պատմության նշանակալի անձանց Դամասկոսում բաղված լինելու հանգամանքը: Ընդհանրապես, այսպիսի անձանց գերեզմանները ընդգրկելը մեծ պատիվ էր համարվում իսլամական որևէ քաղաքի համար²¹: Իբն Ասափրը իր Դամասկոսի նկարագրությունների վերջին

հատվածը նվիրում է Դամասկոսի գերեզմանոցներում թաղված հայտնի մարդկանց և նրանց գերեզմանների նկարագրությանը: Նա հաղորդում է, որ Մուհամմադն ասել է. *«Իմ զինակիցներից ցանկացած մեկը, ով կմահանա մի քաղաքում, կդառնա այդ քաղաքի իմամը, Ահեդ դատաստանի օրը նրա բնակիչները կանմահանան»*: Ըստ Ասաքիի՝ այնտեղ թաղված են Մուհամմադի զինակիցներից Սահլա ալ-Հանգալիյան, Աբու Դարդան, Ֆատիկ ալ-Ասադին, Սաբրա իբն Ֆատիկը և այլք: Նա նաև հայտնում է իսլամի առաջին մուազզին Բիլալի՝ Դամասկոսում ամփոփված լինելու մասին: Իբն Ասաքիը հայտնում է, որ իրեն ցույց են տվել ալ-Վալիդ իբն Աբդ ալ-Մալիքի և նրա եղբայր Մասլամայի գերեզմանները: Իբն Ասաքիը հիշատակել է նաև մինչև օրս մեծ սրբավայր համարվող Սուլեյմա Բինթ Հուսեյնի գերեզմանի մասին²²: Քաղաքը առավել բացառիկ ներկայացնելու համար, Իբն Ասաքիը հաղորդում է, որ Դամասկոսում են գտնվում նաև Աբրահամի և Մարիամի գերեզմանները:

Այսպես, Իբն Ասաքիի Դամասկոսի պատմության մեջ նկարագրվող մզկիթները և հաճախակի հիշատակումներն այն մասին, որ դրանք կառուցվել էին Նուր ադ-Դինի կողմից կարող էր վերջինիս կրոնական «պրոպագանդա» համարվել, քանի որ մզկիթաշինությունը դիտվում էր որպես մեծ ջիհադ, իսկ այս դեպքում Նուր ադ-Դինը՝ որպես մուջահիդ: Իսկ ինչ վերաբերվում է քաղցրիքների նկարագրություններին, ապա այն հնարավոր է ուղղված էր Սուրբ հողերը գրաված խաչակիրների դեմ, որոնք, ինչպես հայտնի է դրանցից չէին օգտվում, այսինքն ըստ իսլամի՝ հոգով ևս մաքուր չէին: Ուստի, այս վերջին միջտը կարող ենք վերջինների դեմ սրբազան պատերազմ մղելու կոչ դիտարկել: Իսկ իսլամի պատմության համար կարևորագույն մարդկանց՝ Դամասկոսում ամփոփված լինելը ապացուցում է Նուր ադ-Դինի պետության կենտրոնի՝ Դամասկոսի բացառիկությունը:

ASHKHEN DAVTYAN
(YSU)

THE ARCHITECTURE AS A POLITICAL PROPAGANDA IN IBN ASAKIR'S "HISTORY OF DAMASCUS"

Ibn Asakir's "History of Damascus" is a valuable source for the exploration of medieval Islamic history. Thus this article aims to present Ibn Asakir's world from another side, which is presenting Damascus architecture from the aspect of Nur ad-Din's propaganda, who was governor of Syria in the times of Ibn Asakir. The article speaks about only public buildings described by Ibn Asakir.

The masjids (the mosques) were symbolizing in the time of Ibn Asakir the greater jihad, and Asakir mentioning that some mosques were constricted or restored by Nur ad-Din, was presenting the governor as a mujahid. Nur ad-Din built also some public baths and this could be a fact in the understanding of anti-crusade propaganda, as it is famous that crusades were not using public baths which were so important for Muslims at first from religion point of view. At last cemeteries of Damascus and the famous people buried there are mentioned. This aims to show the uniqueness of the city of Damascus.

ԾԱՆՈԹԱԳՐԱԾՈՒՆՆԵՐ

1. Extract from the Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0, CD-ROM, III: 713b, Elisseeff, © 1999 Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.
2. Семенова Л., Из Истории средневековой Сирии, Сельджукский период, М., 1990, с. 13.
3. Extract from the Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0, VIII: 127b, Elisseeff.
4. Семенова Л., նշվ. աշխ., էջ 16:
5. Hillenbrand C., The Crusades-Islamic Perspectives, Edinburgh, 1999, p. 161.
6. Семенова Л., նշվ. աշխ., էջ 60-63:
7. Hillenbrand C., նշվ. աշխ., էջ 89-161:
8. Elisseeff N., La description de Damas d' Ibn `Asakir, Damas, 1959, p. 81.
9. بیروت ابن عساکر تاریخ دمشق، تحقیق عمر بن غرامة العمری 1995, 290-321.
10. Նույն տեղում:
11. Նույն տեղում:
12. Elisseeff N., նշվ. աշխ., էջ 81-176:
13. Семенова Л., նշվ. աշխ., էջ 60-63:
14. Նույն տեղում, էջ 206:
15. Նույն տեղում, էջ 276:
16. Նույն տեղում, էջ 284:
17. باب ذكر مل جاء في ذكر الأنهار المحققة للشرب وسقي الزرع والأشجار ابن عساکر تاریخ 386-389 تحقیق عمر بن غرامة العمری
18. Նույն տեղում:
19. Elisseeff N., նշվ. աշխ., էջ 268:
20. باب ذكر مل جاء في ذكر الأنهار المحققة للشرب وسقي الزرع والأشجار ابن عساکر 378-386 تاریخ دمشق، تحقیق عمر بن غرامة العمری
21. Extract from the Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0, VI, 122a, S. Ory.
22. 418-421. ابن عساکر تاریخ دمشق، تحقیق عمر بن غرامة العمری.